

Битовото пространство *нива/поле* в трилогията „Жътва” от Константин Петканов

Никола Бенин

The Space of Field in the Harvest Trilogy by Konstantin Petkanov: The interpretation of the Harvest trilogy by Konstantin Petkanov is aimed at clarifying specific aspects of the concept of field as the space in which characteristic way of life and customs are represented. The field is viewed in terms of its inseparable bond to the man. It is also the space where the agrarian type of people, depicted in the process of their exhausting labour, keep their life energy which gradually transforms in spiritual determination for regaining the lost freedom. The field is also the space in which moral values and traditional practices help for the unity and harmony of the family.

Key words: field, fertility, life energy.

Народът се залюля наоколо като нива.
Константин Петканов [1]

ВЪВЕДЕНИЕ

Нивата/полето заедно с **дома, пътя и кръчмата** са ключови топоси, които изграждат битовото пространство в трилогията „Жътва” (1930-1933)¹. Общото заглавие на трита романа: „Старото време”, „Хайдуги” и „Вятър ечи” недвусмислено сочи, че наративът в тях ще ни отведе на нивата, ще очертае специфични емоционални режими и смислови кодове. Мотивът за жътвата насочва вниманието към делничния свят, към мястото и ролята му в живота на селския човек. Този мотив несъмнено е един от често срещаните в българската литература, носещ конкретни внушения. Ще посочим само няколко емблематични примера: баладата „Хаджи Димитър” от Христо Ботев („Жътва е сега./ Пейте, робини, тез тъжни песни...”), разказите „По жътва” от Елин Пелин и „Жетварят” от Йордан Йовков.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Мотивът за жътвата в трилогията на Константин Петканов не се свързва само с трудовия делник на тополчани, а е обвързан с митологични и библейски значения. Посредством жътвата се представя митологическата цикличност на времето². Оранта, сеитбата и жътвата затварят в кръг битието на родово-патриархалния човек, налагат стереотипни поведенчески конвенции.

Оттук цикличността на времето и случващото се в живота задават интересно сюжетно действие. След като ни запознава с дома на Пендевци, романът навлиза в следващото битово пространство – това на **нивата**:

Дядо Костадин не се върна към селото, а навлезе в нивата. [2]

Обрисуването на полето в различните стадии на природния цикъл е сполучлив подход за изграждането на концепцията в трилогията „Жътва” – преходът от традиционното устойчиво живеене на тополчани в затворения патриархален свят и постепенното им излизане на пътя на историята.

Валери Стефанов казва: „Има многобройни начини, по които природният свят може да бъде преживян и представян.” [3] Константин Петканов преднамерено избира да изобрази нивите край село Топола по време на зима. Зимата е традиционен отрицателен определител на културни феномени, антропологични състояния и емоционални преживявания. Представата на човека за зимата е обвързана с неплодието, хаоса и смъртта. В „Българска митология. Енциклопедичен речник” четем: „От митологична гледна точка зимата е мъртъв или вълчи период, тя е символ на смъртта и съня, на старостта и неплодовитостта.” [4]. В този смисъл зимата е антагонист не само на живота, но и на движението,

развитието. Тя е статус на неподвижното – блокиране на пътища, земни и житейски, принуда за затворено битуване, ситуация на социално и буквално, физическо отпадане. Именно това природно положение е необходима изходна точка, важен крайъгълен камък в градежа на романовия модел в „Жътва” - от зимата на нашето покорство до пролетта на нашето недоволство, от пасивното битие към активния, свободен начин на живот, от застой към движението. Само ще споменем, че последният роман „Вятър ечи” завършва с отправянето на четата от „момци” към Странджа планина:

Привечер през изкласилите ниви вървеше малката чета – Горан Овчаров, насочваше се към далечната планина. [5]

Младите хора не остават да обработват нивите, а тръгват да се бият за свободата си и пътят им не е от нивата към дома и от дома към нивата, а е извисяващият път в българската литература от полето към планината.

Образът на замръзналите угари, с който за първи път ни запознава Константин Петканов, когато „навлиза” в пространството на нивата, кореспондира с образа на заледения път в началото на романа „Старото време”. По този начин се уплътнява внушението за студенина, мъртвило и безперспективност. (*Новият каменен път минаваше край селото и като заледена река се губеше нагоре към Странджа гора, надолу към Цариград*). [6]

Патриархално-родовият човек, извън топлината и уюта на дома, изпитва усещането за опасност и угроза за съществуването си. Сам сред вкоченясалата земя, дядо Костадин Пендев се безпокои и страда, защото посевите са замръзнали:

Плодът беше повреден. Първом не се уплаши, но когато обиколи повечето ниви, мъката здраво го сграбчи. [7]

В миналото няма по-страшно бедствие, по-стряскаща уплаха за човека от безплодието на земята. Така, съвсем естествено, във всяка езическа религия има божества на плодородието. В старогръцката и римската митология те са няколко (в скоби са посочени римските аналози на гръцките богове и богини): Гея (Телус), Афродита (Венера), Деметра (Церера), Дионис (Бакх), Персефона (Прозерпина). Няколко са и боговете в славянското митологично мислене: Даждбог (Дажбог, Дайбог), Даня (Дана), Додола (Дудуля, Дидиля), Жива (Дива, Сива). Ще споменем и фригийската богиня Кибела (Опс, Рея), финикийската Астарта, шумерската Инанна, германската Остара с англо-саксонския еквивалент Еостер (Йо-стер) и др.³ Ако хората ги почитат и извършват установените ритуали, те им носят богата реколта и благоденстващо живеене. Нещо повече, календарът на аграрните общества е изграден върху празници, свързани с урожая. Емпиричният народен календар на българите, който се състои от две полугодия – зимно и лятно, намира отражение в християнската празнична система с ключови празници в чест на Св. Димитър и Св. Георги. [8]

Ритуалите и култът към боговете и богините на плодородието в християнската религия се трансформира в ритуална молба към Бога. Всяка работа, извършвана от българина на полето, започва с устойчивото изречение: „Хайде, Боже, помагай!”. Дядо Костадин Пендев житейски знае силата на Божията помощ и той непрекъснато се уповава на нея, когато е на нивата:

Погледна небето, помоли се от сърце. Той само на бога се надява – всичко е в неговата ръка.

- Боже, стопли земята, прати ни слънце! [9]

Божият дар е спасителен за селянина и той е достъпен, когато се спазват етичният кодекс и нормите на поведение. Християнската вяра на българина традиционно обвързва Божията помощ с трудолюбието и добродетелта на човека. Неслучайно народът ни е създал пословицата „Бог помага, но в кошара не вкарва”. Баба Росафина при срещата с дядо Костадин по друг начин изрича тази истина: *Ще работим, Дине, и бог ще помогне!* [10] Вярата, трудолюбието, етичността, това са

основните характеристики на всекидневната работа на полето, уловени и изразени от реалистичната ни литература. Константин Петканов умело следва този изпитан модел, като го дообогатява съобразно своите представи за ценностите и религиозните си схващания.

И така, нивата в трилогията „Жътва“ е топос, където си дават среща Богът и човекът, страхът и надеждата, упованието и благодатта. Ето защо полето е колкото място за труд, толкова и място за преживявания на света. Тук се срещат основните психически състояния, свързани с хаоса и хармонията в човешката душа. Човекът първоначално се безпокои, защото зърното е замръзнало и може да настъпи повсеместен глад, но не унива и не изпада в паника. Вярата в Бога го крепи и тя хармонизира травматичното душевно състояние. Тук е мястото да подчертаем, че преди Господ да помогне видимо на тополчани, като изпраща облаци и слънце, той поддържа дейна тяхната виталност и воля за оцеляване. Именно тази жизнена енергия ще се трансформира по-късно в дух, който ще разтърси, преобърне и премахне съществуващото идеологическо и политическо статукво. Валери Стефанов обобщава: „Преди всичко духът е активното начало, той е бунтар.“ [11] В този смисъл превръщането на делничната активна сила в духовна сила е част от концепцията на романа за преминаването от бит към история, за превръщането на патриархалния селянин в историческа личност.

Полето и патриархалният човек са неразривно свързани в устойчивата цялост на света, в непрекъснатото възобновяване на животворните енергии на природата. Животът на човека е немислим и невъзможен без работата на полето. Казано по друг начин, смисълът на човешкия живот е в непрестанната борба, в изнурителния труд за добиването на *хляба наш насущний*. Индивидът води различни борби в своя нелек и драматичен живот, но борбата за осигуряването на прехраната на семейството е първостепенна и жизненоважна. В изпитващото пространство на нивата битът е преплетен с битийното, обикновената делнична работа има необикновен смисъл – поддържането на живота. Жената дава началото на живота, а мъжът го поддържа. Жената е стопанката на къщата, а мъжът е стопанинът на полето. Къщата и полето служат за съхранението и продължението на живота, за оцеляването на човека в кръговрата на времето. Сигурността и богатата реколта са стълбове на битието, основополагащи устои на родовия свят, които прекосяват различни почерци и текстове в българската литература.

Много съществен момент в авторовото внушение в трилогията „Жътва“ и преди всичко в първия роман „Старото време“ е запазването на живота на човека и целостта на рода по време на робска криза. На много страници са изобразени множеството трудности и несгоди, които тополчани преодоляват, за да живеят доволни и материално обезпечени. След като животът е икономически гарантиран, тогава вече може да се мисли за подобряване на неговото качество, за неговото издигане и полагане в духовната сфера. Константин Петканов, който владее майсторството за изграждане на мегатекст, последователно и неусетно за читателя проследява този процес. Само ще споменем, без да навлизаме в подробности, че запазването на живота и честта се осъществява и на ниво хайдутство във втория роман „Хайдути“, след което се постига духовното възмогане при извоюването на самостоятелна българска църква и основаването на българско училище.

Оцеляването на човека и рода всъщност е оцеляване и на българското. То е проекция от съхранената жизнена енергия, от отстояването на традиционни ценности и трудови практики. То притежава също огромната действена и съзидателна сила за самосъхранение и самоопределяне. В наРОДа несъмнено присъстват плодоносните способности на РОДа, които стават основни идентификационни определители, съхранени и до днес.

На нивата, освен непресъхващото трудолюбие за добиване на богата реколта, се проявяват и други нравствени добродетели. По време на оран или жътва сме

свидетели на естествена взаимопомощ, на задружно извършване на работата, на чистосърдечните отношения, на почитането на бащата. Ще посочим за пример закачливата борба между Димитър и Мирчо по време на жътва. Дядо Костадин се появява изведнъж и им вика:

- *Хубава работа! Да не сте на турска сватба, та сте се загонили?*

Но цом забеляза съборения купен, скара им се:

- *Женени мъже – магарета!* [12]

В многото години на предаване от поколение на поколение на традиционни дейности, ритуали и поведенчески норми нивата се превръща в съкровено и усвоено пространство. Нивата е културно пространство, място на подреденост и хармония.

Алфред Крьобер разглежда различни определения за културата и едно от тях е свързано с отглеждането на културни растения (култури). [13] Културата на полето трябва да се схваща не само като практика за отделянето на полезните растения от плевелите, но и като система от споделени ценности, обичаи и трудови навици. Момичетата от Топола продължават да извършват обичая намиране и късане на първия клас и да облекчават изморителния труд с песни. Яна с възнение откъсва първия клас и възторжено извиква:

- *Ау-у! ...Намерих клас – изкласил е вече!*

- *Лъже, на ѝ вярвайте!*

Като сватбена свещ вдигна класа над главата си. Цялата сияеше от радост. На страните ѝ цъфтяха две кадънки. [14]

Менталните представи на родово-патриархалния човек за културното пространство на нивата намират видимо отражение при подредеността на редовете (браздите), при оформянето на границите (синурите, междите), при групирането на снопите. Естетическият поглед върху света на жената е изразен върху шевиците и шарките на чергите, а на мъжа – върху симетрията на редовете на нивата. Всичко, което прави мъжът на полето, го прави освен с много любов и с много красота.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От направената интерпретация на битовото пространство на нивата/ полето можем да направим следните обобщения:

Нивата е място, където се възпроизвежда жизнената енергия на човека и волята за борба с предизвикателствата на света.

Нивата е място, където си дават среща Богът и човекът, благодатта и надеждата.

Нивата е място, в което се произвежда храната за поддържането на живота и оцеляването на човека.

Нивата е красиво културно място, средоточие на нравствени добродетели и добри практики.

БЕЛЕЖКИ

1. Относно изясняването на топоса „дом“ в трилогията „Жътва“ вж. **Бенин, Н.** Домът в трилогията „Жътва“ от Константин Петканов. -В: *Съюз на учените – Благоевград, Годишник [Наука – Образование – Изкуство]. Том 2, Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2008, 20-27.*

2. За същността на *цикличното време* вж. **Елиаде, М.** *Митът – вечното заеръщане*, София: Изд. „Захарий Стоянов“, 2002 . ; **Фол, А.** *Човекът във видове време*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1998. ; **Хокинг, С.** *Кратка история на времето*. София: Инфо ДАР, 1999.; **Бенина, И.** От „имало едно време в едно царство господарство“ до „тук и сега“ в паралелния свят на романа „Хари Потър“. –В: *Научни трудове на Русенския университет, том 47, серия 9*, Русе: РУ „Ангел Кънчев, 2008, 107-111.

3. Подробно за езическите божества на плодородието вж. **Кун, Н. А.** *Старогръцки легенди и митове*. София: Наука и изкуство, 1969.; **Хумберт, Ж.** *Гръцка и Римска митология*. София: Асеновци, 2006.; **Камбъл, Дж.** *Маските на бога. Първобитна митология*, София: Рива, 2003., *Маските на бога. Източна митология*. София: Рива, 2004., *Маските на бога. Западна митология*. София: Рива, 2005.; **Георгиева, И.** *Българска народна митология*. София: Наука и изкуство, 1993.; **Калоянов, А.** *Български митове*. София: Народна младеж, 1979. **Венедиктов, И.** *Митове на българската земя*. Стара Загора: Идея, 1995.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] **Петканов, К. Н.** *Жътва*. [Старото време, Хайдутти, Вятър ечи]. София: Български писател, 1968, с. 45.
- [2] **Петканов, К. Н.** Пак там, с. 34.
- [3] **Стефенов, В.** *Творбата – място в света*. София: ИК „Диоген. bg”, с. 108.
- [4] **Стойнев, А. и колектив.** *Българска митология*. [Енциклопедичен речник]. София: 7М+ЛОГИС, 1994, с. 147.
- [5] **Петканов, К. Н.** Цит. съчинение, с. 527.
- [6] **Петканов, К. Н.** Пак там, с. 31.
- [7] **Петканов, К. Н.** Пак там, с.34.
- [8] **Стойнев, А. и колектив.** Цит. съчинение, с. 161.
- [9] **Петканов, К. Н.** Цит. съчинение, с. 34-35.
- [10] **Петканов, К. Н.** Пак там, с.35.
- [11] **Стефенов, В.** *Българска литература XX век. [Дванадесет сюжета]*. София: Анубис, 2003, с. 97.
- [12] **Петканов, К. Н.** Цит. съчинение, с. 109.
- [13] **Kroeber, A. L.** *A Roster of Civilizations and Culture*. Chicago: Wenner-Gren Foundations for Antropological Research, 1962.
- [14] **Петканов, К. Н.** Цит. съчинение, с. 63.

За контакти:

Гл. асистент Никола Бенин, Катедра по български език, литература и изкуство, Русенски университет „Ангел Кънчев”, Е-mail: nbenin@ru.acad.bg

Докладът е рецензиран.